

Оксана ЛАМОНОВА

науковий співробітник ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,

кандидат мистецтвознавства

ФЕНОМЕН ПРОДОВЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ «ШЕСТИДЕСЯТНИЦТВА» В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ГРАФІЦІ

На прикладі творчості О. І. Губарева

Графіка кінця 50-х — початку 70-х рр. — надзвичайно яскраве явище в українському мистецтві ХХ ст. За кількістю нових надбань і нових імен його можна, мабуть, зіставити лише з періодом 1917–1932 років. Саме в цей час розпочинається активна творча діяльність С. Адамовича, Г. Якутовича, О. Данченка, О. Губарева, Г. Гавриленка, В. Куткіна та інших. Кожен із цих художників — неповторна особистість. Але одночасно їхнє мистецтво було частиною єдиного процесу, який отримав загальну назву «відлиги» й відбився у творчості усіх митців-«шестидесятників». Із явищ цього складного, проте надзвичайно плідного періоду графіка найбільш щільно стикається із так званою «поетичною школою», або «поетичною хвилею», кіно.

Проте вже на початку наступного десятиліття своєрідна — стилістична, технічна, сказати б, внутрішня, духовна — цілісність української графіки 60-х рр. змінюється вражаючим розмаїттям авторських манер. Кожен митець плеяди графіків-«шестидесятників» пішов своїм шляхом. При цьому лише кілька з них послідовно продовжували розвивати у 70-х рр. власні попередні досягнення. Більшість художників-графіків нібито починають свої пошуки «з чистого аркушу», пропонуючи вражаючу «несхожість» нових робіт до ліноритів і дереворитів 60-х. Це стосується таких важливих для української графіки постатей, як Г. Якутович, С. Адамович, Г. Гавриленко, О. Данченко, В. Куткін, Н. Лопухова.

Тим унікальнішим є творчий шлях Олександра Івановича Губарева — одного з найяскравіших представників плеяди графіків-«шестидесятників», який активно працює й досі.

Манера О. Губарева, попри всю її індивідуальність, є настільки характерною для української графіки 60-х рр., що здається її «квінтесенцією». Як самобутнього, оригінального майстра О. Губарева визначили виставки 1965–1966 рр. Першим у творчості художника власне «губаревським» ліноритом можна вважати «Карпатську казку» (1964).

Робота над книгою ніколи не була головним у творчості цього художника. Це є досить несподіваним і важливим моментом, адже пошуки у сфері книжкового синтезу є дуже характерними для українських графіків-«шестидесятників» (достатньо згадати імена Г. Якутовича, С. Адамовича, О. Данченка) й для радянських «шестидесятників» взагалі. Але О. Губарев — графік-станковист [1], і найважливіше місце в його величезному доробку займають станкові серії ліноритів та акварелей. Щоправда, серед них можна виділити кілька — до того ж найкращих — які є, так би мовити, «перехідними» між станковою і книжковою графікою. Йдеться насамперед про серії «За мотивами «Кобзаря» Т. Г. Шевченка» (1964–1965) та «Українські пісні про кохання» (1967), а також про славнозвісні «Народні балади Закарпаття» (1966). Як ілюстратор художник почав працювати у 1955 р. [2], безпосередньо для книги — у 1956 р. [3].

Проаналізуємо найхарактерніші твори художника, створені впродовж 60-х рр.

Надзвичайно характерною, типово «губаревською» є вже відносно рання серія ліноритів «За мотивами «Кобзаря» Т. Г. Шевченка». Вона складається з чотирьох аркушів: «А ти, всевидящее око!...», «Чорніше чорної землі блукають люди...», «І вражою злою кров'ю волю окропіте...», «І будуть люди на землі!...».

Художник не просто використовує всі можливості обраної ним техніки лінориту; він старанно намагається уникнути будь-яких запозичень з інших технік. Грубувата, лаконічна й виразна мова лінориту стає в нього цілком самодостатньою. Художник не тільки не приховує умовності створеного ним зображення — він її декларує.

Лінорити О. Губарева є підкреслено площинними. У чотирьох естампах серії художник будує композицію двома способами. У роботах «А ти, всевидящее око!...» та «І будуть люди на землі!...» площина аркуша заповнена рівномірною (в першому випадку) або нерівномірною (в другому випадку) щільністю «килимової» поверхні. Два інші аркуші побудовані за принципом фриза, утвореного силуетними постатями персонажів. В усіх чотирьох естампах існує лише двовимірний простір. Художник майже цілком відмовляється від світлотіншової розробки форми. Застосована ним порівняно невелика кількість «проробляючих» штрихів підкреслює домінуючий у гравюрах загальний ритм і сприяє підвищенню декоративності. Штрихи ніде не зливаються в загальну масу певного відтинку, зберігаючи свою конкретність і відіграючи важливу роль у загальній композиції аркуша.

Для серії «За мотивами «Кобзаря» Т. Г. Шевченка» особливою значення набув ритм, який, загалом, є характерною особливістю графічної манери О. Губарева. Кожному з чотирьох естампів притаманна своя, відмінна від інших «мелодія». В аркуші «А ти, всевидящее око!...» монотонність повторення майже однакових за силуетом постатей контрастує з величезною внутрішньою напругою розриваючих її білих плям облич персонажів із надзвичайно виразними очима. Естамп «Чорніше чорної землі блукають люди...» побудований на горизонтальному русі з боків до середини; рух трактовано як «замкнений» у межах «безвихідної» композиції. Навпаки, у лінориті «І вражою злою кров'ю волю окропите...» панує стрімкий, поривчастий рух за межі аркуша. Складний «гвинтоподібний» рух центральної постаті естампа «І будуть люди на землі!...» в поєднанні зі «стабільним» тлом створює враження урочистої піднесеності.

Лише в одному з естампів серії («І вражою злою кров'ю волю окропите...») О. Губарев застосовує колір. Однак використання червоної фарби підпорядковане тут не стільки декоративним, скільки «плакатним» вимогам.

«Перехідний стан» між самостійним естампом і книжковою ілюстрацією відчутно також у серії «Народні балади Закарпаття» (1966). Задумані як ілюстрації до книжки, роботи цього циклу зберігають сюжетну основу, одночасно відбиваючи особисте ставлення до ідейно-тематичних особливостей поетичного першоджерела. Художник радше відштовхується від тексту, який стає приводом для його особистих роздумів, до того ж переданих мовою образотворчого мистецтва. Особливості творчого мислення О. Губарева в «Народних баладах Закарпаття» — не сюжет, а стиль народної поезії.

Стихія закарпатських побутових балад — це повсякденність, піднесена до рівня епосу. Події в баладах (так само, як і в ліноритах О. Губарева) відбуваються не стільки в історичному, скільки в абстрактному часі (і просторі), який все-таки залишається доволі конкретним, відтак і художник постає в своїх ілюстраціях до них водночас і епічним, і буденним.

«Народні балади Закарпаття» заслуговують визначення «монументальна графіка». Це словосполучення досить часто вживають, характеризуючи творчість О. Губарева в цілому, але такої сили й одночасно стриманості образів, як у розгляданій серії, художник не досягає в жодній іншій зі своїх робіт — тут «і земля, і люди сповнені суворої героїчної краси» [4].

Композиція аркушів «Народних балад Закарпаття» всюди є підкреслено умовною. Художник зображує «панорамні» краєвиди чи досить камерні інтер'єри, але ніде не виникає навіть натяку на «третій вимір». Площинність і декоративність — основні риси ліноритів цієї серії.

Композиція в «Народних баладах Закарпаття» вибудована різноманітно, але її характерною особливістю лишається превалююча роль великих, майже на весь аркуш, людських постатей. Відмова від будь-яких «психологічних» характеристик, більше того — від будь-якої «портретності» (риса облич героїв балад є, звичайно, різними, але однаково умовними), компенсується особливою виразністю силуету та складним, дуже «красномовним» ритмом штрихів, що «заповнюють» його. Зображуючи візерунок вишивки або — найчастіше — складки одягу, штрихи створюють своєрідний «композиційний каркас» гравюри, неповторну внутрішню мелодику та емоційний настрій кожного лінориту. «Мелодія», задана людською постаттю (одною або кількома), підхоплюється іншими елементами композиції і набуває воістину симфонічного звучання. Показово, що О. Губарев майже не користується плямою.

Дуже важливим є також введення кольору [5]. Незважаючи на порівняно стриману палітру, «Народні балади Закарпаття» здаються надзвичайно яскравими. Використання кольорів залишається досить умовним, оскільки має на меті підсилити емоційну виразність образів. Кольорова гама того чи іншого лінориту добре узгоджена із загальним «ритмом-настроєм», створеним лініями-штрихами. Майстер вводить колір у лінорит великими окремими «шматками», які, однак, не набувають вигляду локальних плям, оскільки сприймаються як чергування кольорових та чорних ліній. Важливою є декоративна функція кольору, що підкреслює площинність лінориту.

Через рік після «Народних балад Закарпаття» О. Губарев створює серію ліноритів «Українські пісні про кохання». Естампи були виконані на станку і пізніше видрукувані у вигляді комплекту листівок. Отже, трактувати «Українські пісні про кохання» як ілюстрації можна лише з певними застереженнями.

На перший погляд здається, що «Українські пісні про кохання» є безпосереднім продовженням «Народних балад Закарпаття». Насправді ж, графічна мова О. Губарева зазнала в новому циклі досить суттєвих змін. Поряд із суворими, гранично напруженими, драматичними, подеколи навіть трагічними творами попереднього циклу, нові гравюри виглядають особливо ліричними і камерними. Така зміна настроїв обумовлена, насамперед, літературним матеріалом,

до якого звертається художник, але разом з урочистим драматизмом несподівано зникає й монументальність.

«Українські пісні про кохання» є знов-таки підкреслено площинними. Художник розробляє виключно двовимірний простір, який бездоганно «тримає» цілісність аркуша.

Ледь помітні, але характерні зміни проглядають уже в композиції. Так само, як і в «Народних баладах Закарпаття», майстер зображує одну-дві постаті в певному оточенні. Проте якщо в попередньому циклі людські постаті домінували і ставали центром, вісью всієї композиції, то зараз закохані юнаки і дівчата «вплетені» у загальний орнамент з калинових грон або вербового листя лише як один з елементів.

Ритм грає у нових ліноритах винятково важливу роль. Він ускладнюється, але водночас стає більш «прихованим». Образно кажучи, мелодія в «Українських піснях про кохання» є тихішою, інтимнішою. Замість декларативно акцентованої конструкції з різких, упевнених штрихів О. Губарев створює вишукане мереживо тонких паралельних ліній. «Народні балади Закарпаття» нагадували різьблення по дереву; «Українські пісні про кохання» викликають асоціації з вишиванням гладдю.

Кольорове рішення «Українських пісень про кохання» також стає складнішим і вишуканішим. У «Народних баладах Закарпаття» сміливі, навіть драматичні кольорові зіставлення посилювали напруженість зображуваних подій. Колорит нових ліноритів, навпаки, підсилює загальну гармонійність і поетичність («Квіти Ромену», «Ніч яка місячна, зоряна, ясна»). Драма можлива тут лише у вигляді тихого суму («Летить галка через балку»). Досить порівняти цей останній твір із ліноритом «По дикому полю» («Народні балади Закарпаття»), щоб побачити значну відмінність між обома серіями. Стримана, урочиста і, водночас, сповнена внутрішньої напруги ілюстрація до закарпатської балади є монументальною, навіть епічною, ворожіння дівчини про повернення свого коханого глядач сприймає, як події всесвітнього масштабу. Героїня ж лінориту «Летить галка через балку», навпаки, здається реальною, земною, а її почуття — знайомими й близькими. Звичайно, це не зменшує поетичності образу, хоч і позбавляє його суворої піднесеності.

Від «Українських народних пісень про кохання» легко простежити шлях до двох дитячих книжок, оформлених О. Губаревим у 1969–1970 рр. Йдеться про збірки віршів та уривків із поезій Т. Шевченка — «Зацвіла в долині червона калина» (1969) та «Тече вода з-під явора» (1970).

Працюючи над дитячими книжками, художник приділяє значну увагу макету, домагаючись тісного зв'язку між текстом і великою кількістю ілюстрацій. Книжки просякнуті спільним настроєм, виконані для них лінорити утворюють цілісний гармонійний цикл.

О. Губарев і цього разу звертається до техніки лінориту, яка дозволяє йому досягти єдності ілюстрацій із друкованим текстом. Лінорити є підкреслено площинними та декоративними. На багатьох (до того ж кращих) ілюстраціях зображено панорамні краєвиди. У них застосований характерний для О. Губарева та інших українських графіків його генерації прийом — простір розвивається не вглибину, а вгору, що допомагає зберегти цілісність сторінкової площини. Крім того, митець одночасно використовує прийом «погляду згори», що дозволяє йому знайти для несподіваної перспективи своїх краєвидів «реальне» пояснення.

У кращих ілюстраціях до дитячих книжок художник досягає особливої мелодійності. Штрих майже остаточно втрачає свою експресивну, напружену виразність і стає плавким та співучим. Ілюстрації побудовано на «хвилеподібному» ритмі, який, однак, різноманітно варіюється у визначних межах.

Кольорове рішення ліноритів є, фактично, «залівкою». Але замість зіставлення яскравих «локальних» плям «Народних балад Закарпаття» художник застосовує градації, іноді досить тонкі, близьких кольорів (особливо багатою є палітра зеленого). Лінорити отримують особливу вишуканість, а головне — своєрідну «живописність». В цілому кольорова гамма ілюстративних циклів до дитячих книжок є стриманою, холоднуватою.

Такий докладний аналіз графіки О. Губарева 60-х рр. дозволяє краще відчувати тенденції і методи, що склалися в цей період, у роботах наступних десятиліть. Розглянемо найхарактерніші з цих творів (деякі з них складаються у своєрідні стилістичні «серії» [6]).

Ілюстрації до «Кобзаря» Т. Шевченка (1989–1990) здаються свідомо «архаїзованими» художником під власний стиль 60-х рр. У них графік намагається досягти тієї ж чистоти та ясності форми. У деяких ліноритах серії це йому вдається. Ілюстрації до «Кобзаря» є чорно-білими (майже унікальне явище в графіці О. Губарева) — такий колористичний «аскетизм» також сприяє враженню стриманості, майже суворості. Цикл «Легендарні вершники» (1991) «нагадує» про один з найвідоміших ранніх ліноритів О. Губарева — «Карпатську казку». Втім, тепер композиція насичена історичною конкретикою і певним історичним пафосом, який витіснив чарівну

поетичність і загадковість. Змінилося й колористичне рішення — у «Легендарних вершниках» воно є більш насиченим і різноманітним, але одночасно — не таким стриманим і вишуканим. «Героїчну» лінію в творчості О. Губарева продовжує також цикл «Богдан Хмельницький» (1995), «ліричну» (започатковану «Народними балади Закарпаття») і особливо «Українськими піснями про кохання») — цикл «Алегорії» (1997–1998).

Приблизно від середини 1970-х рр. у графіці О. Губарева з'являються «панорамні» композиції, для яких характерні надзвичайно висока лінія горизонту і щільна заповненість простору численними деталями та подробицями (ці якості відрізняють їх від більш ранніх, у певному значенні, більш «монументальних» творів). Прикладами «панорамної» графіки є серії «Моє місто» (1974), «Зустріч з Югославією» (1977), «Київ стародавній» (1983), «Південнобережний Крим» (1986). Продовженням зазначеної теми у творчості О. Губарева стали лінорити до давно задуманої ним книги «Народні легенди» (робота завершилася на початку 1990-х [7]). Це великі розворотні ілюстрації, кожна з яких присвячена окремому історичному періоду — від давнини до сучасності. Їхня композиція відрізняється надзвичайною складністю, оскільки об'єднує велику кількість сюжетних мотивів, характерних для того чи іншого часу, і віртуозною вибудованістю, яка не дозволяє жодному з епізодів «загубитися» серед інших. Колористичне рішення підсилює емоційну насиченість ілюстрації. Воно базоване на декоративному використанні двох-трьох фарб, які поступово переходять одна в одну, утворюючи своєрідне «мерехтіння» зі складним і напруженим візерунком чорних ліній. Деякі гравюри «Народних легенд» нагадують цикли «Народні балади Закарпаття» та «Українські пісні про кохання». «Панорамними» є також серії «Київ історичний» (1993) і «Силуети Львова» (1997).

Досить несхожими на «традиційного Губарева» є гравюри до творів Лесі Українки (1971). Лише певною мірою їхню «генезу» можна вести від лінориту «А ти, всевидящее око!...» з циклу «За мотивами «Кобзаря» Т. Г. Шевченка». Нові лінорити побудовані на поривчастому, дисгармонійному ритмі. У найвідомішому з ліноритів серії — до вірша «Забута тінь» — митець чи не вперше у своїй творчості використовує емоційну виразність плями. Продовженням пошуків у цьому напрямі є цикл «Знаки війни», робота над яким тривала майже чверть століття (1971–1995), і триптих за мотивами поеми І. Драча «Чорнобильська Мадонна» (1996).

Наприкінці доречно навести характеристику творчості митця, дану іншим видатним художником-графіком, Г. Якутовичем: «У творчості Олександра Губарева проявилися і пісенність народного мистецтва, і його веселі яскраві барви, й епічність у побудові образу. Від народного мистецтва — губаревський панорамний погляд на світ, широкі перспективи його пейзажів, епічні образи різних країв нашої Батьківщини. Від заглиблення в народне мистецтво, безпосередньо — в гуцульську творчість, в широкому розумінні — у мистецтво жителів Карпат і Закарпаття, — звернення його до ілюстрування закарпатських народних балад, українських народних пісень, поезій Т. Шевченка» [8].

Висновки. Творчість О. Губарева демонструє феноменальну безперервність традицій «шестидесятництва» і вірність їм. При цьому відбувається їхнє постійне збагачення й оновлення, що вже само по собі є цікавим мистецьким експериментом.

1. О. Губарев (нар. 1926) закінчив Київський державний художній інститут 1955 р. Його викладачами були В. Касян, І. Красний, І. Плещинський. Дипломна робота О. Губарева — серія автолітографій «Дніпро».

2. О. Губарев починав свій шлях ілюстратора у періодичних виданнях — журналах «Україна», «Зміна», «Дніпро», «Ранок», «Всесвіт», «Радянська жінка».

3. Співпрацював з видавництвами «Дітвидат», «Молодь», «Веселка».

4. *Олійник В.* Поезія правди // Прапор юності. — 1969. — 9 жовтня.

5. О. Губарев застосовує колір частіше за інших українських графіків кінця 50 — початку 70-х рр. І в ліноризах, і в акварелях художника колір виходить, по суті, однакову функцію — підсилює декоративність зображення.

6. Ми не розглядаємо численні акварельні роботи О. Губарева, які є радше живописними, а не графічними творами. Серед них — серії «По Середній Азії» (1968), «Тюменський меридіан» (1975), «В Бурятії» (1976), «Грецький альбом» (1978), «По Молдавії» (1980), «По Болгарії» (1981), «По Іркутській області» (1984), «По Камчатці» (1988), «Карпатські зустрічі» (1989) та ін.

7. Серед нових робіт О. Губарева у книжковій графіці — оформлення видання О. Решодько «Михайло Грушевський» (К., 1996) і О. Цалай-Якименко «Духовні співи давньої України: Антологія» (К.: Музична Україна, 2000), обкладинки до книг «Дві музи — два крила» І. Немировича, О. Білаша, І. Сікорської, «Вишневий вітер» О. Білаша, «Любіть Україну» О. Білаша (всі три — К., 2000).

8. Цит. за: *Підгора В.* Суворостота поетичної думки // Образотворче мистецтво. — 1987. — № 1. — С. 25.